

Rättsvetenskapliga diskussioner grundade på otillräckliga kunskaper

LARS HEUMAN*

In order for our Swedish speaking readers to fully enjoy Professor Heuman's unique and inimitable literary style and so that all our readers may get a glimpse of the special world that is the SCCL lunchroom, Professor Heuman's text is published in Swedish and in English (editor's note).

1. Samtalsstrategier i Centrets lunchrum

Det har nu gått 25 år sedan Stockholm Centre of Commercial Law startade sin forskning. Lunchrumsverksamhet har varit en viktig del, men de platsbestämda aktiviteterna har likväl inte blivit föremål för systematiska och vetenskapliga undersökningar. Det brådskar med att bota denna brist. Lunchrummets och Centrets högkvalitativa verksamhet ska här behandlas med stor seriositet men i några delar tar framställning en kåserande form.

Till stor del består lunchrumsaktiviteterna av konversation som kan vara djuplodande eller präglas av en anmärkningsvärd ytlighet. Det finns ett behov av att klarlägga och att utveckla bakomliggande samtalsstrategier. Dessa tekniker har varit betydelsefulla för psykologer och arbetsledare och deras forskning uppvisar likheter och enighet på många punkter. Den juridiska forskningen har emellertid en annan inriktning och avser ofta metodanvändning vid rättstillämpning och inte människors organisatoriska samordningsproblem. För juristerna är det lagen och rättspraxis som är av vikt, inte anställdas klagomål till chefer och arbetsledare.

Juristernas samtal i Centrets lunchrum utmärks många gånger av att det rör sig om diskussioner som inleds av en enda person. Forskarna på Centret har visserligen mötts tidigare i många kontroversiella debatter, men nya ämnen leder till att forskarna drivs in i förstagångsdiskussioner. Dessa kan i

* Prof. em. i processrätt. Verksam vid Stockholm Centre for Commercial Law.

sin tur främja den rättsvetenskapliga kreativiteten på lång sikt. När det rör sig om renodlade förstagångssamtal kan man inte efter åtta minuters prat förvänta sig några världsomspännande paradigmskiften eller ens några mera betydande resultat. Det krävs att forskarna vid Centret gång efter annan återkommer till tidigare diskussioner. Den långsiktiga närvaron är därför en viktig del av Centrets verksamhet.

En Centerforskare som just inlett ett samtal vet inte hur diskussionerna av hans eller hennes ämne kommer att utveckla sig de närmaste minuterna och de närmaste månaderna. Han eller hon kan snabbt göra ett ämnesval utan att veta om ett längre samtal kan leda till viktiga resultat. Andra rättsvetenskapare anser kanske någon minut senare att ”vi absolut inte ska diskutera vad Johan sagt.” Det finns således en risk för att det uppkommer motsättningarna redan från det samtalsledaren gjorde sitt första uttalande. Inom den icke-juridiska samtalsforskningen framhålls att man till en början bör var försiktig och starta med att tala om väder och vind och andra mjukstartslämplade okontroversiella ämnen. Det råder delade meningar om övergången från väderkommentarer till sambesittningsproblem bör ske blixtnsnabbt och överraskande med påföljd att de flesta inte förstått att det nya ämnets metodologi kommer att leda fram till panträttsliga lösningar som på ett skrämmande sätt strider mot konsignationsprincipen.

Begrepp utgör verktyg som höjer den vetenskapliga kvaliteten. Två centrala begrepp inom samtalsforskningen är: Lyssna på den som pratar och ta genast över den ledande samtalsrollen när den första talaren sänker sin röst omedveten om att han eller hon skapat en inträdesmöjlighet och därmed för ett genomgripande ämnesskifte t.ex. från *res judicata* till IKEA:s pris-sättningar.

Ett annat begrepp visar hur en förste talare kan göras maktlös genom möjlighetssamtal. Begreppet innebär att en förstagångstalare avhåller sig från att beröra juridiska frågor om belägg och konsekvenser och i stället talar i vag form om möjligheter utan att tangera frågor om utförbarhet. Blir en talare kritiserad genom någon annans sakliga argumentation ska vagheten tjäna syftet att ge möjlighet att inta en ny och motsatt position.

2. Lunchsamtalens bekvämlighet

Förr fanns det i lunchrummet ett teakbord som var väldigt och massivt. Teakstolarna var breda och tunga och till synes stabila. Senare uppkomna förrådiska sprickbildningar visade att stolarna vara spröda och inte tålde ens

måttfull belastning. En vändning i Centrets möbelstrategi inträdde en mörk novemberkväll då en tysk rättsfilosof gjorde ett häftigt lappkast, begärde ordet, varefter han föll baklänges och gled bort mot altandörren. Man kan säga att det var en oväntad och överraskande förflyttning. Några veckor senare beslöt Centrets styrelse att lägga om sin möbelstrategi och inköpa bord och stolar med smala stålrör och med en enastående bärighetskonstruktion. Säkerheten sattes framför trädgårdsetetiken. Stolarna kunde liksom bordet lätt förflyttas. Det nya möblemanget gjorde att fler forskare kunde tränga sig in vid lunchbordet. Rumsligt och intellektuellt kom de närmare varandra. Detta ledde till att allt fler rättsvetenskapare kom att blanda sig i samtalen som ännu inte omfattades av någon tillståndsplikt. Det uppkom ett starkt behov av att samordna och styra samtalen som någon enstaka gång kunde övergå i ogenomtänkta känslomässiga meningsyttringar.

Ett fåtal av centrets forskare anser att lunchsamtalens syfte är att skapa intellektuell vila efter långvariga analyspåfrestningar. De flesta är emellertid positivt inställda till fortsatt juridisk verksamhet under lunchen. Samtalen kan föras på två sätt. Om deltagarna är fåtaliga kan debatten vara begränsad till två personer. Övriga forskare lyssnar koncentrerat en stund men väntar otåligt på att få tillfälle att styra över samtalet till ett helt annat juridiskt ämne såsom domstolsavgifter eller kommunal rättssäkerhet. Om antalet lunchdeltagare ligger mellan tio till tretton personer kan utan hörselproblem ett flertal samtalsgrupper skapas utan något tillståndsförfarande. För envar deltagare finns det då möjlighet att göra snabba samtalsbyten. Risker med denna ordning är att många inte tillfullo kan tillgodogöra sig budskap, analyser och kritik. En styrning behövs men ingen lunchätare har en sådan uppgift. Debattämnen växlar snabbt.

Om jag går några decennier tillbaka kan jag minnas att en tidsmässigt baserad styrning av samtalsaktiviteten. Sedan lunchpromenaden till restaurangen pågått tre minuter gällde ett undantagslöst förbud mot juridiska diskussioner. Gränsen kunde vara rumsligt bestämd och innebära att inga rättsliga frågor fick tangeras sedan ett stort träd passerats. På Centret finns embryon till regleringar som jag ska försöka förklara här och nu.

Ett sätt att begränsa den långtgående regleringsivern kan vara att falla tillbaka på analog rättstillämpning. Bestämmelsen i distansavtalslagen om ångerrätt kan tillämpas analogt med den enda avvikelserna att fristen inte är 14 dagar, utan den korta tid det tar för en upprörd meningsmotståndare att fullfölja sitt angrepp. Jag har lagt märke till att vissa talare ofta är ensamma om sina kvalitetsomdömen. En sådan talare ångrar ofta vad han sagt och vill

glömma bort sina framfusigt framförda uppfattningar ofta uttryckta i en kategorisk form. Denna språkligt smaklösa uttrycksform utgör inte något hinder för talaren att utnyttja ångerrätten. Den burduse talarens uppfattning kan då snabbt ändras utan att några som helst formkrav behöver iakttas. Ändringmöjligheten skapar en intellektuell bekvämlighet som vida överträffar en fätöljs fysiska komfort. Den ångerfulle talarens nya uppfattning möts ibland med ett aggressivt påstående att ”så sa du inte alls förut”. Den angripne svarar då ofta med hjälp av någon lögn: ”Det har jag aldrig sagt. Du måste lyssna ordentligt på vad jag säger.” Därmed har diskussion kört fast och får återupptas några månader senare.

3. Värdet av okunskap

Det som gör arbetet vid Centret så givande är inte bara forskningsresan och dess mål och resultat, utan också själva okunskapen. Centrets ledande ställning beror således inte på att Centrets forskning på alla fronter ligger i framkant och överträffar vad som frambringas vid ett hundratal andra utländska universitet. Värdet ligger i att alla vågar framföra nya uppfattningar och tolkningsförslag. Man kan sålunda fråga sig om det är kunskapshungern som är pådrivande eller de djupsinniga analyserna och det principiella tänkandet

Om inte någon av flera samtalande personer har tillräckliga kunskaper om det diskuterade juridiska ämnet kan de inte vinna sådana kunskaper genom att framhålla att ämnet är oerhört intressant eller genom att göra antaganden och gissningar. Inte heller är den civilrättsliga viljeteorin till någon hjälp ens om viljan är stark. Att man vill ha ett tillräckligt vetande skapar inte sådana kunskaper som fordrar läsning, studier i böcker eller användning av datateknik.

Vetenskaplig intervjuteknik används inte vid Centrets luncher men ofta mera enkla och effektiva utfrågningstekniker. En skickligt utformad fråga kan besvaras av en lunchdeltagare med ett bemötande som är skickligt obelagt. Därvid uppnås en balans som innebär att ingen av två motstridande uppfattningar behöver vara styrkt vid det fortsatta analysarbetet.

4. Obegripligheter

Det finns äldre forskare som kan göra det begripliga obegripligt. De kan lägga ned ett omfattande och långvarigt arbete på sina vetenskapliga insatser. Också unga forskare kan förändra en obegriplig uppfattning t.ex. med hjälp

av moderna metoder som är okända för de äldre. Gemensamt för de äldre och yngre forskarna är att obegripligheten ofta åstadkoms med mångordighet. Dessa obegriplighetsuppfattningar kan innebära att kortfattade motiveringar utgör ett hot mot rättsvetenskapen.

Ett annat mera positivt sätt att uppfatta obegriplighet är att denna lär oss att inse behovet av att läsa långsamt och många gånger. Obegripligheten kan med intellektuell ansträngning sålunda förvandlas till begriplighet av det som vid första påseende är komplicerat inom rättsvetenskapen. Författare av skönlitteratur och poesi har flera gånger under de senaste decennierna dragits in i obegriplighetsdebatter där kritiker hävdar att författarnas verk är ofattbara. Rättsvetenskapen skiljer sig emellertid på många sätt från vanligt författarskap och poesi. Lyriken och polislagen vilar inte på ett gemensamt tolkningsfundament. Även om det finns ett betydande utrymme för läsaren att tolka olika texter kan man inte efterge kravet på att lagar och domstolsavgöranden ska vara begripliga utan att läsaren behöver utföra långa och tröttnande analyser.

Samtalsdeltagare som är inne i en spännande utvecklingsfas ger ibland uttryck för ämnets begriplighet ena dagen och dess obegriplighet nästa dag. Man talar i dessa sammanhang om intermittent begriplighet. Denna kan leda till svårigheter om ett flertal forskare företräder olika uppfattningar om intermittent obegriplighet.

Vid centrets samtalshögtider kan en forskare i biktform erkänna att han sedan igår förkastat en tidigare antagen lära och att han anslutit sig till en annan tidigare oförståelig uppfattning. Samtidigt kan han några timmar senare gå till häftigt angrepp mot en annan forskare som alltför "lättvindigt" bytt ståndpunkt. Dessa oförenliga förutsättningar för förändringar förklaras av att olika tröskelhöjder gäller för skilda paradigmskiften.

5. Sövande forskningsredovisning

Lunchdeltagarna måste noga överväga frågan om spontana samtal är överlägsna andra goda kommunikationssätt. Den svenska processen bygger på "en muntlighetsprincip" som ska hindra sövande innantilläsning ur långa inlagor. Det finns forskare som till fulländning behärskar förmågan att vid föreläsningar och konferenser snabbt och långvarigt försätta lyssnare i dvala utan medicinska hjälpmedel. Denna kommunikationsmetod används inte vid Centrets luncher.

6. Slå dövörat till

Rent rumsligt söker sig människor i många intellektuella sammanhang till personer som delar deras grundsyn. Samtidigt undviker de samtal med meningsmotståndare som de uppfattar som styrande, dominerande eller aningslösa personer eller som allmänt odrägliga människor. Man talar i detta sammanhang om undvikandeprincipen. Grundläggande juridiska åsiktsinriktningar kan dela upp samtalsdeltagandet i flera grupper. Alla vet var de ska sitta. ”Jag vill inte sitta bredvid Halvar; det är påfrestande att höra honom sprida sitt vetenskapliga evangelium på Gottländska. Jag brukar alltid sätta mig långt från honom på hörnet där Fredrik och Evelina alltid sitter. Det är pinsamt att en tillfällig gästforskare kan vara helt omedveten om att han satt sig fel.”

För att höja den rättsvetenskapliga kvaliteten i lunchrummet vore det möjligt för centrets föreståndare att besluta om varierande sittplatser. Cicerade förnamnsförsedda silverplaketter kunde då inhandlas under förutsättning att universitetets upphandlingsreglering inte skapar långvariga och absoluta hinder. Med denna tänkta nyordning skulle åsiktsbrytningar och öppet kritiska utläggningar bli vanligare, något som eftersträvas i flesta vetenskapliga sammanhang.

Frivilliga och beordrade gruppuppdelningar är något annat än att slå dövörat till. En kritikers spelade tystnad kan var effektivare än en emeritas försök att undvika deltagande genom s.k. bortvändning.

7. Monolog, dialog och inre monolog

Jag ska nu behandla tre samtalsbegrepp av filosofisk innebörd. Man skiljer mellan monologer, dialoger och inre monologer. Vanliga monologer presenteras av en enda person. Vid luncherna kan de bestå av några få repliker framförda med kraftigt förhöjd röststyrka. En dialog innebär att två eller fler personer är talare. Vid den inre monogen sker tänkandet i ensamhet. Man kan ställa sig frågan om dialoger blir mera innehållsrika än monologerna. Om fler tänker kan man tycka att resultatet skulle bli bättre än om endast en person gör det. Så enkel är det inte. Man kan fråga sig om en föregående samtalsplanering ökar det intellektuella utbytet? Krävs det då att alla deltagare inriktar sina debattinlägg på att visa respekt för de övriga talarna?

Av alla förekommande kontraktsbrott är fel och dröjsmål populärast och vanligast. Det finns en påtaglig risk för att forskarna dröjer sig kvar alltför

länge i lunchrummet och att de via hästjuridiken kommer in på spelvinster och andra frågor som inte har med juridik att göra. Det är viktigt att forska rättidigt drar sig tillbaka till sina tjänsterum för att i sin ensamhet genom inre monologer kunna bearbeta särskilt utvalda intellektuella upplevelser under lunchen. De bör inte omedelbart och automatiskt övergå till att gå igenom närvarolistor och förbereda sig inför budgetmöten utan fråga sig: "Sa inte Bengt något otroligt viktigt som jag har skäl att tänka igenom i min ensamhet under många timmar." Under lunchen kan flera högeligen intressanta frågor ha blivit otillräckligt analyserade, ibland beroende på inverkan från forskare som kan betecknas som bromsklossar.

Med en god metod för analysarbete i avskildhet vinner en del forskare nya kunskaper. Andra saknar denna reflexionsförmåga. Den metod som borde ligga nära till hands betecknas som "inre monolog" som utvecklats av James Joyce i *Ulysses*. Den inre monologen utgör ensamhetstänkande präglad av associationsfrihet av det fritt strömmande tankeflödet. Den inre monologen är ett tal till dig själv och är något som skiljer sig från semantikens och logikens olika former. En författares meningsfragment eller enstaka ord kan följas av anknytande satser men också av påståenden som saknar samband med vad som tidigare sagts. När tankarna får flyga fritt finns det kanske inte någon koppling mellan de olika reflektionerna. Det finns inte någon samtalspartner som kan verka stimulerande, men det ska finnas en inre röst som kan tala.

Mångfald är något som kan skapas vid den inre monologen. En enskildhet kan samtidigt utgöra något annat. Behandlingen av den samtidiga existensen av flera förhållanden kan leda fram till nya kombinationstankar. Det omständligt uttryckta kan i likhet med skenbara upprepning vara berikande. Sättet att beskriva det som är obetydligt och trivialt kan antyda eller påvisa det som är generellt och allmänt.

Man kan fråga sig om den inre monologen kan vara ett verktyg eller en metod för att höja den rättsvetenskapliga kreativiteten. Den inre monologen förekommer i författarnas och skådespelarnas intellektuella värld men sällan inom rättsvetenskapen. Det hindrar inte att den litterära inre monologen skulle kunna utvecklas till något som liknar en rättsvetenskaplig inre monolog. Finns det inte någon inre röst, finns det inte heller någon inre monolog. Juristen kan då behöva använda en teknik för att sätta igång den inre monologen. Han eller hon kan göra det genom att söka efter en åsikt som är överraskande, provocerande, konträr eller felaktig.

Av Molly Blooms inre monolog i Ulysses framgår James Joyce uppfattning om samhällets rättstjänare. Det viktiga är inte att vara jurist utan utge sig för att vara jurist. En jurist är en storskrävlare med bäbisansikte med glasartad blick som ligger och käftar i sängen.¹

Lunchrummets forskare kan inte beskrivas på detta sätt även om ensamarbete och inre monologer förekommer i det fördolda.

¹ James Joyce, *Ulysses*, Översättning Erik Andersson, s. 749.